

Лисий І., Фицик І.
Умань

З ФІЛОСОФСЬКОГО ЖИТТЯ КИЄВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОРІЧЧЯ

Філософське життя може відноситися до компетенції історико-філософської думки тільки в тому випадку, коли остання не буде замикатися на динаміці філософських ідей, поглядів, систем, а спрямовуватиметься на вивчення філософсько-культурних процесів та актів як у їх історичних, так і в особистісних вимірах. Інакше кажучи, коли історія філософії буде водночас історією філософської культури або включатиме її в себе.

Якщо історія філософії в її традиційному варіанті націлена на епохальні інтерпретації та розв'язання вічних питань, що стосуються межових підстав людського буття, тобто цікавиться динамікою ідей та учень, їх зіткненнями, їх збагаченням чи запереченням, то історія філософської культури, звертаючись до філософського життя минулих епох, ставить у центр уваги неповторну індивідуальність, котра житгедіє у полі філософської духовності, й тим самим долає знеособленість традиційної репрезентації філософського процесу в його історичному зрізі.

Варто підтримати актуальність наголошуваного В.Горським «культурологічного» бачення філософії та її історії, розгляду історії філософської думки в контексті культури. Адже такий пункт бачення справді сприяє гуманізації цієї галузі знання та доланню інтерпретації історії думки як безособового феномену, бо ж увага зміщується на реального учасника філософсько-культурного процесу в його самотутніх, особистісних рисах¹.

Разом із тим варто зауважити, що культура загалом і філософська культура зокрема не може бути зведена до «філософського життя» з його повсякчасністю, буденністю чи по-

¹ Див.: Горський В.С. Україна в історико-філософському вимірі // Філософська і соціологічна думка. — 1993. — № 2. — С. 19-20.

бутовістю. А саме так намагаються трактувати культуру авторів збірника «Бытие человека в культуре» (К., 1992) та деяких інших новітніх публікацій на цю тему.

Завдання нашої розвідки полягає в тому, щоб, звернувшись до помітної у духовному житті Києва другої половини ХІХ ст. постаті С.С.Гогоцького, з'ясувати не тільки певні риси філософського життя тієї доби, але й уточнити зміст самого поняття «філософське життя» та аргументувати його належність до компетенції історико-філософського знання.

Такий підхід правомірний остільки, оскільки обговорюване поняття охоплює суб'єктивно-феноменальні виміри філософського процесу, його особистісні зрізи. На відміну від історії філософської думки тут мова може йти про колізії творчої чи особистої долі філософа, про його стосунки з колегами й учнями, про бачення ним завдань — як епохальних, так і ситуативних — філософської діяльності, співвіднесеності цих завдань із загальнокультурними обставинами доби; про систему відносин, що складається в полі культури навколо філософської діяльності та інституцій, котрі її організовують; про якість координаційної, організаційної та популяризаторсько-культурної діяльності цих інституцій; про способи та форми суспільного та публічного побутування цінностей філософської культури в конкретних умовах доби; про конкретні перипетії взаємин різних філософських груп чи гуртків (співпраця або зіткнення), їх реальну культурну роль і актуальні домагання філософа тощо.

Історико-філософське знання торкалося цих граней філософської культури починаючи з Діогена Лаерція, у котрого знаходимо белетризовані описи життя філософів (важливо зауважити, життя не лише суто творчого), легенди про взаємини між ними, характеристики їх згуртувань. Увагу до таких же суб'єктивно-феноменальних боків філософського процесу знаходимо в багатьох історіях філософії нового часу. Не цурався їх і Б.Рассел у своїй відомій праці. Щоправда, ці історики філософії не оперували поняттям «філософське життя» і не обов'язково виокремлювали відповідний зміст у предметі своїх досліджень. І все ж філософія як культура в її особистісних вимірах так чи інакше складала предмет історико-філософської рефлексії, й у такому випадку ця рефлексія охоплювала певні компоненти філософського життя тієї чи іншої доби.

У гуманітарному знанні поняття «життя» виражає повноту реалій людського буття або конкретної його сфери (у

тому числі філософсько-культурної), взятих у їх безпосередньому, феноменально-ситуативному здійсненні. Йдеться, наприклад, кажучи, про конкретні колізії певної діяльності і локально-ситуативні виміри умов її протікання.

Аналізуючи філософське життя, історик філософської культури розглядає його епізоди та перипетії не самі по собі, а в їх відношенні до неповторної індивідуальності філософа-діяча. Саме індивідуальність є осередком того чи іншого життя, бо ж вона — і ніхто інший! — живе цим життям, проживає і переживає його. Ми хотіли б з'ясувати характерні риси філософського життя Києва другої половини XIX ст., звертаючись до колізій фахової діяльності С.Гогоцького, шлях котрого у філософії тільки для поверхового погляду може здатися простим й ординарним.

Характер результатів фахової діяльності Гогоцького-філософа значною мірою зумовлювався тим, що він не був кабінетним мислителем, не зумів присвятити себе виключно теоретико-філософській праці, хоча цей вид діяльності був для нього дуже привабливим. Він працював на педагогічній ниві, до того ж у таких різних за сутністю навчальних закладах, як Київська духовна академія, київський Університет святого Володимира, Училище княгині Левашової, Вищі жіночі курси, Київська військова гімназія, кадетський корпус.

Передусім статусом Гогоцького-педагога визначався «жанр» головної праці його життя, зокрема перших томів його «Філософського лексикону». Кожен фахівець з творчим підходом прагне узагальнити й оцінити набутки попередників, і з них вимувати фундамент власних систем або концептуальних побудов. Одні, як наприклад І.Кант, обирають для цього форму «критик», інші, як Л.Фейєрбах, здійснюють розгорнутий філософський екскурс. Це — філософи-теоретики. С.Гогоцький вибрав форму енциклопедичного довідника. Й учинив саме так, як педагог, якому доводилося узагальнювати здобутки попередників не лише для власного теоретичного пошуку, а насамперед для аудиторії своїх слухачів, а відтак і для широкого загалу можливих читачів. Про С.Гогоцького можна певною мірою сказати те ж саме, що згодом М.О.Бердяєв говорив про Г.І.Челпанова: «Челпанов був у філософії передусім педагогом»². У роботі над «Філософським лексиконом» Гогоцький-педагог і Гогоцький-філософ не завжди доходили згоди. Задум, який виник у голові

² Бердяев Н.А. Самопознание. — М., 1991. — С. 125.

викладача-практика філософських дисциплін, модифікувався з часом під впливом зацікавлень теоретика, мислителя; теоретичність, як і відзначений Г.Шпетом критицизм С.Гогоцького, помітно зростає в останніх томах «Лексикону».

Коли врахувати, що немало сил йому довелося віддати не лише викладацькій, але й адміністративно-організаторській роботі (нагадаємо, що з 1862 до 1863 рр. він був деканом історико-філологічного факультету університету, а з 1873 р. очолював Вищі жіночі курси), то не можна не здивуватися продуктивності власне фахової діяльності: адже він не тільки автор єдиного на той час у Росії чотири томного «Філософського лексикону», але й значної кількості книжок та публікацій у періодиці.

Разом із тим ми мусимо розуміти, чому авторові, для якого основною була викладацька діяльність, дорікали на компілятивний характер його праць. Інша справа, що ці докори хоч і мали певні підстави, були не завжди справедливими вже тому, що критики не брали до уваги своєрідне коло завдань Гогоцького-викладача, характер його фахових занять. Показово, що ці докори йшли не від колег за педагогічним фахом, а формулювались переважно з боку радянських «кабінетних» істориків філософії.

Ще більшу вагу для змісту праць Гогоцького мала духовна атмосфера, в якій розгорталася його діяльність. Її творила, з одного боку, тривала заборона викладання філософських дисциплін у світських навчальних закладах Російської імперії, знята аж у 1861 р. Певний час йому доводилось займатися філософією виключно у стінах духовного навчального закладу, в атмосфері якого традиції киево-могилянців вже лише жевріли, бо цілеспрямовано вихолощувались. Не тільки матеріальними міркуваннями, але, мабуть, і пошуками сприятливішої духовної атмосфери, більш вдячної аудиторії можна пояснити те, що певний час С.Гогоцький паралельно з викладанням в академії працював і в університеті, де філософські дисципліни були під забороною, і де він був змушений викладати інші науки. Але й тоді в його курсах, наприклад, педагогіки й психології, порушувались власне філософські, філософсько-етичні проблеми, які виходили за межі традиційного змісту цих курсів.

З іншого боку, на духовно-моральних умовах праці С.Гогоцького позначилися манери й характер ведення філософських дискусій. Мається на увазі полеміка лідерів російської демократії, котрі намагалися будь-що відстояти матеріалі-

стичні позиції, і представників академічної філософської думки, які нещадно критикували пласку, лінійну версію матеріалістичного світотлумачення. Йдеться, зокрема, про гостро критичні рецензії М.Чернишевського, Д.Писарева, М.Антоневича на праці Гогоцького. В полеміці обидві сторони (і передусім та, що користувалася популярністю серед «освіченої» публіки) погано чули одна одну, а революціонери-демократи підміняли власне філософські проблеми суто ідеологічними питаннями, що й становило платформу для політичних інвектив на адресу опонентів, звинувачень їх у мракобіссі та реакційності. Тактовні, толерантно настроєні опоненти не здатні були відповідати тим же, а тому зазнавали ще більших моральних втрат. Не додавало С.Гогоцькому снаги й те, що центральні видання, зі шпальт яких зверталися до досить широкої аудиторії його критики, були для нього, провінціала, набагато менш доступними; поодинокі його виступи в центральній періодиці не могли урівноважувати масовану атаку столичних критиків. Видання ж, у яких переважно друкувався київський філософ — «Труды Киевской духовной академии» та «Университетские известия», — мали досить вузьке і специфічне коло читачів. Головне, чим міг реально відповісти на не завжди справедливую критику автор «Лексикону», це особиста педантичність, прискіпливість і самокритичність при підготовці наступних томів праці.

Досить значним компонентом філософського життя можна вважати процеси успадкування, зберігання й комунікування філософських набутоків. Участь у цих процесах була для С.Гогоцького його життєвим і фаховим покликанням. Він реалізовував його, працюючи у студентській аудиторії (нею у певні моменти могла стати і приватна квартира професора, що для того часу не було такою вже й великою рідкістю), і як автор³. До речі, С.Гогоцький цінував не лише свій «Лексикон» та історико-філософські праці, а й відбитки власних лекцій, в тому числі й публічних, поширення яких було для нього дуже важливим.

Немає фахівця, котрий би в умовах традиційної книжної культури недооцінював у зберіганні та комунікуванні фі-

³ Серед захоплених педагогічним спілкуванням слухачів С.Гогоцького були майбутні філософи (зокрема П.Д.Юркевич), діячі культури й освіти. І трохи загадковим виглядає те, що, здається, ніхто з них у своєму учнівстві у Гогоцького не зізнавався.

лософських набутків вагу зібрань книг — як багатопрофільних, так і спеціальних. Цікаво, що київські старожили серед фундаторів однієї з небагатьох за часів С.Гогоцького публічних бібліотек називають і нашого професора філософії.

Тонус філософського життя значною мірою визначається інтенсивністю, напругою, продуктивністю фахового спілкування. Воно може здійснюватися в рамках інституцій, у яких вони працюють, на шпальтах періодики, яка залучає їх до своїх авторів, на з'їздах, конгресах, через ділове та приватне листування тощо. С.Гогоцький не був анахоретом: коло його спілкування, наскільки відомо, було досить широким. Це, звісно, студенти, котрі бачили його не тільки за кафедрою, але й за домашнім чайним столом — в останніх випадках контакти були, без сумніву, ближчими, відвертішими. До фахового оточення С.Гогоцького, до людей, спілкування з якими він особливо цінував, належали його колеги-педагоги і, передусім, філософи різних поколінь, починаючи з П.Авсенєва, котрий був його вчителем, О.Новицького, згодом О.Козлова та інших. Не все у цих стосунках було рівним, не завжди вони склалися так, як би хотілося С.Гогоцькому. Можливо цим пояснюється його намагання розширити коло фахового спілкування, не замикаючись на стосунках лише з вітчизняними філософами. Відомо про досить інтенсивне листування з членами берлінського центру німецького гегельянства «Philosophische Gesellschaft»⁴. Але й такого епістолярного зв'язку для С.Гогоцького виявилось замало: під час зарубіжних поїздок 1862 — 1863 рр. він намагався зустрітися з сучасними йому німецькими гегельянами, мав бесіди з відомим педагогом Дістервегом та іншими⁵.

У цьому ж плані досить симптоматичним є стан і глибина філософської саморефлексії, зацікавлення того чи іншого мислителя (або гуртка) проблемами метафілософії, продукт якої безпосередньо не входить до змісту філософії ні в епістемній, ні в софійній іпостасі, не складає безпосереднього змісту ні філософського дискурсу, ні інтуїції, але, без сумніву, впливає на якість і продуктивність останніх. Як автор «Філософського лексикону», С.Гогоцький не міг не займатися метафілософською проблематикою. Але спонукала його до цього не тільки праця над енциклопедичним довідником. Як

⁴ Див.: Чижевський Д. Філософія на Україні. — С. 200.

⁵ Там же.

Фіхтєв і педагог, який, на думку Г.Шпета, в Росії «першим робить спробу свідомо вийти зі стану філософського спокою»⁶. С.Гогоцький вважав принципово важливим з'ясувати для себе смисл філософської діяльності, місце філософії в системі культури. Він бачив у філософії своєрідного координатора напрямків розвитку народу, який через зміну свідомості має сприяти формуванню відповідних освітніх програм, а відтак — нових форм суспільного життя. У цих думках легко вловити відомі просвітницькі інтонації, але водночас і глибоке усвідомлення тієї відповідальності, яку бере на себе людина, вибравши фах філософа. Ці морально-етичні акценти можуть пояснити постійну увагу С.Гогоцького до метафізичних проблем. Вона посилювалася й тим, що Гогоцький-педагог почував себе провідником філософської культури серед широкої публіки, своєрідним «культуртрегером». У цій культурно-просвітницькій діяльності він намагався сприяти успіху непростого діалогу філософії своєї доби з її сучасниками, турбуючись про таку його інтенсивність, яка б гарантувала проникнення філософських цінностей в інші сфери культури. У цій площині дуже показово зацікавлення С.Гогоцького публічними виступами, зокрема лекціями на філософські теми, як і згадані вже пошуки ним вдячної студентської аудиторії в дуже різних навчальних закладах Києва.

Ми торкнулися лише деяких боків і моментів філософського життя Києва другої половини XIX ст. — в його особистісному заломленні. Можна сподіватися, читач переконався, що історія філософської культури містить у своєму предметі філософське життя як ситуативно-індивідуальну, в певному розумінні феноменальну, грань культурно-філософського процесу.

⁶ Шпет Г. Очерки развития русской философии. — Петроград, 1922. — С. 212.